

Täpne ja selge keel on teadusliku mõtlemise alus

Tarmo Soomere

Kui eestlane ja leedukas hakkavad ajaloo tundmises võistlema ning juhtuvad seda tegema arvude keeles, siis leedukas arvutab, kui mitu sajandit on Läänemerest Musta mereni ulatunud suurvürstiriiki Leedust juhitud. Eestlane aga loeb kokku, kui mitu korda on meie maad okupeeritud. Kummaline küll, aga arv tuleb enam-vähem sama.

Sellega kaasnev rikkus või pärand on aga oluliselt teistsugune. Eriti siis, kui jagada Aleksei Tolstoi arvamust, et keel on rahvuse hing. Siis on suur vahe, kas olla valitseja eri rahvaste üle või olla valitsetud eri keelte areaalides. Sest iga keel on erinev nägemus elust, teadis Federico Fellini. Seetõttu ei pruugi olla rikkam see, kelle ajaloos on rohkem aadlikke. Pigem see, kelle suguvõsas on räägitud rohkem keeli.

Võiks aga astuda veel sammukese edasi. Mõtleks korra hoopis nii, et üle Eesti tuuseldanud suurvõimude ja nende kantud keelte kaudu on meie esivanematel olnud haruldane võimalus kogeda maailma erinevate keelte ja neil püsinud mõtteviiside kaudu. See võib olla oluline osa meie ajaloolisest kapitalist. Sest sõnal on tähendus ja keelel on jõud.

Pikalt on vaieldud selle üle, millest sai alguse tsivilisatsioon. Antropoloog Margaret Mead on märkinud, et esimene märk tsivilisatsioonist on luumurrust paranenud reieluu. Sigmund Freudil oli teistsugune vaade. Tema arvas, et tsivilisatsiooni looja oli esimene inimene, kes kivi asemel sõimusõna tarvitas. Ega see vaade pole kuhugi kadunud. Lihtsalt pakitud kindlasse nišši. Selle kohta on loodushoidja Andy Kerr kirjutanud: „Botaanika on kunst solvata lilli ladina ja kreeka keeles.“ Margaret Thatcheri arvates ei pea vestluskaaslasega ühise keele leidmiseks tingimata temaga nõus olema. Julgen täpsustada, et diskussiooni õnnestumiseks on kindlasti vaja, et sõnade tähendus oleks vestluskaaslaste! sama. Sest muidu käivitub maailma kõige universaalsem seadus, Murphy seadus. Täpsemalt selle variatsioon ehk Hertzi retoorikaseadus: iga arutus, mis on viidud küllalt kaugele, suubub semantikasse. Seda mõtet toetab Antiik-Kreeka arst, kirjanik ja filosoof Galenos. Temalt pärinevad sõnad: „Keele peamine mõõdupuu on selgus ja me teame, et miski ei hajuta tähelepanu rohkem kui võõrad terminid.“

Muidugi areneb keel nii, nagu tema seda tahab ja tema kasutajad õigeks peavad. Liigselt kammitsetud keel ei pruugi olla võimeline muutuvat maailma adekvaatselt kirjeldama. Keelel oleks justkui oma elu. Vahel on tunne, nagu hoopis keel tahaks mu kaudu midagi öelda. Enamasti on see küll selline asi, mida tuleks hiljem kaua aega häbeneda.

Seda on ammu märganud, et keel kipub meie üle valitsema. Nagu on kirjutanud Baruch Spinoza: kogemused õpetavad meid sageli, et inimesed ei valitse mitte millegi üle niivõrd vähe kui oma keele üle. Veidi lähemast ajast toetab seda Mahatma Gandhi talle eriomasel moel, öeldes: inimeses, kes ei suuda oma keelt valitseda, pole õigust. Kaugemast minevikust vaatab vastu kreeka vanasõna: tipes mõök ja omal kohal hoitud keel ei põhjusta pisaraid.

Muutuv maailm ja hea lastetoa järjest vähenev mõju keelekasutusele ühiskonnas, õllekataguselt pingilt kuni riigikogu kõnepuldini, kipub küll päris valjusti hüüdma, et keelega tuleb sama hoolikalt ringi käia, nagu teeme seda hariduse või loodusega. Keelega toimunud muutuse on mõnusalt sõnastanud Heiki Raudla Facebookis: „Vanasti oli humanitaar see, kes kirjutas luuletusi ja oskas keeli, nüüd aga see, kes on unustanud korrutustabeli.“ Need kaks protsessi annavad oluliselt erineva tulemuse.

Ka kõige kaunim keel koosneb enamasti lihtsatest sõnadest. Elementaarne, et ilma reegliteta sõnadest keelt ei sünni. Midagi on lubatud, midagi soovitatud ja mingid asjad kohe kuidagi ei sobi. Sarnaselt liiklusreeglitega peavad keeleruumis loogiliselt toimima suunavad, lubavad, hoiatavad ja keelavad juhised. Neist igapähele on oma selgitus, ajalugu ja ka elulugu. Sest näiteks sõna «modereerima» tähendas alles hiljuti pidurdamist. Täna tähendab see ka vastastikku lahmivasse karjumisse õli juurde valamist ja hagu alla ajamist. Nagu näeme mõnikord ETV „Esimeses stuudios“.

Keelekasutust tuleb nii õppida kui ka suunata. Mati Unt on kirjutanud: „Õpilane olla tähendab ekselda keelumärkide metsas.“ Ka keele õppimine jakasutamine on siis kui keelumärkide metsas seiklemine. Keelekorraldusel on mandaat nii keelumärkide kohendamiseks kui ka nende kasutamise reeglite markeerimiseks. Ikka selleks, et selle maa keel teaduse tuules võiks taevani tõustes üles endale igavikku otsida.

Eesti keelekorralduse 150. aastapäevaks

[Ilmunud ajalehes Postimees 7. mail 2022](#)